

הדיאלקטיקה של ההיסטוריוגרפיה הציונית

דניאל גוטויין

שמואל אלמוג, לאומיות, ציונות, אנטישמיות: מסות ומחקרים, הספרייה הציונית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 336.

הלאומיות היהודית על רקע הלאומיות האירור-פית; המימד ההיסטורי של הלאומיות היהודית; עם וארץ ויחסי דת ומדינה בראי הלאומיות היהודית; המשיחיות כאתגר לציונות; ערכי דת בעלייה השנייה ודמותה בעיני בני זמנה ובעינינו; המקום שתפסו בהגות הציונית מושגים כמו נורמליזציה, 'אור לגויים', פרולטריוזציה, פרודוקטיוויזציה, עבודה עברית, 'דת עבודה' ו'יהדות שרירים'; קשרי הגומלין בין ציונות לאנטישמיות; 'שקיעת היהדות' ו'היהדות כמחלה'; סטריאוטיפ אנטישמי, דימוי עצמי ושלילת הציונות וכן 'שאלת היהודים' ואנטישמיות כאנגליה ובמערב בין שתי מלחמות העולם.

מעבר לעניין שיש בכל אחת מן הסוגיות הללו כשלעצמה, התרומה העיקרית של הקובץ באה לביטוי בתחום ההיסטוריוסופי והתאורטי. עיון בקובץ כמכלול מלמד שגם אם באופן לא מוצהר, הרי שהסוגיות השונות משמשות לאל-מוג מקרי-מבחן ומסגרת לדיון בגבולותיה ובמגבלותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית של הזמן החדש, דיון שיש בו חשיבות למחקר ההיסטורי בכלל. יתר על כן, מתוך רצף המאמרים עולה ומתבהרת, בדרך של דיאלוג פנימי

בירור הגורמים שעמדו ברקע עלייתן של הציונות והאנטישמיות ובחינת השפעתן של תנועות אלו על תולדות ישראל הן מן הסוגיות המרכזיות, אך גם השנויות ביותר במחלוקת, בחקר ההיסטוריה היהודית בדורות האחרונים. שתי תנועות שעלו במקביל, ואשר שתייהן – מתוך מניעים מנוגדים ומטרות סותרות – היו ביטוי לדחייה רדיקלית של אופן הקיום היהודי בגולה, קיימו ביניהן קשרי גומלין נפתלים ודיאלקטיים; קשרים אלה הם נושאים רגישים וטעונים ביותר בתודעה העצמית היהודית בישראל ובתפוצות כאחד. אין תימה אפוא שתולדות הציונות והאנטישמיות חוזרות ומרתקות אליהן הוגים וחוקרים, המבקשים לא רק לתאר ולהסביר, אלא בעיקר לפצח את סוד 'האנטומיה של הדחייה' המונחת בבסיסן. אך דומה שמחקרים אלו, הנערכים מנקודת הראות של קשת רחבה של דיסציפלינות מתחומי מדעי הרוח והחברה, מעצימים את הבעיה, ומגלים בה פנים חדשות, יותר משהם מקרבים את פתונה.

במסות ובמחקרים שבקובץ שלפנינו מתמודד דד שמואל אלמוג עם הסוגיות העומדות במוקד חקר הלאומיות היהודית, הציונות והאנטישמיות. במאמרים השונים הוא דן בנושאים כגון:

טוריה של המנצחים, ומעוניינת בתוצאה שבדיעבד יותר מאשר בתהליך ההיסטורי הריאלי על שלל האפשרויות שהיו גלומות בו והכוחות המנוגדים שפעלו בו. כנגד הנחותיה המוקדמות של הגרסה השלטת בהיסטוריוגרפיה הציונית מציג אלמוג, כבר בדבריו ההקדמה לספר, את אחד העיקרים המרכזיים של ההיסטוריוסופיה שלו:

המחקר לימדני להמעיט בחשיבות ההבט המדיני של הלאומיות ולהציב את הציונות בהקשר הרחב של התופעות הלאומיות לסוגיהן, שצצו בקרב היהודים עם המודרניזציה. על רקע זה חשוב שיובן השינוי שחל בתודעה העצמית היהודית. מי שאינו רואה בציונות גזרה קדומה או הכרח היסטורי חייב לחזור ולשאל את עצמו מדי פעם: כיצד נתגלגלו הדברים דווקא כך ולא אחרת? איך השתלבו הרצון, ההכרה והמעשה בתוך מסכת הנסיבות ההיסטוריות והביאו בסופו של דבר לתוצאות הידועות לנו?

שיטתו של אלמוג מבוססת אפוא על שלילת דטרמיניזם היסטורי מכל סוג שהוא ועל ראיית ההיסטוריה כתולדה של מעשה ושל תודעה אנושיים בנסיבות נתונות. מכאן מתבקשות שתי מסקנות, שכוחן יפה לא רק לחקר תולדות הציונות אלא למחקר ההיסטורי בכלל: כל התרחשות היסטורית, כפי שאנו מכירים אותה בדיעבד, אינה בבחינת הכרח גזור מראש שהתממש כ־אם רק אחת מבין כמה אפשרויות הגלומות בכוח בכל מציאות נתונה, ש'ניצחה' לבסוף בצירוף נסיבות מסויים. תפיסה היסטוריוסופית זו משנה את מעמד התוכניות וקווי מדיניות שלא באו לכלל מימוש ועוד יותר מכך את זה של בעליהם. אלו אינם נתפסים עוד כמי שלא הבינו את כיוון 'המהלך האובייקטיבי' של

ההולך ומתפתח, תפיסה היסטוריוסופית שממנה נגזרת שיטת ניתוח ייחודית, ויש כאלה משום תרומה מקורית ורבת ערך לחקר תולדות הלאומיות היהודית והציונות; ובמובן זה השלם עולה על סכום חלקיו.

ההיסטוריוגרפיה הציונית, טוען אלמוג, טבועה בחותם של שניות אימננטית. מאחר שהתנועה הציונית עשתה שימוש בהיסטוריה כדי לספק צידוקים לתביעותיה וכתחליף למאפיינים הלאומיים הרגילים, שהיו חסרים ליהודים, הרי כתיבת ההיסטוריה ועיצוב התודעה ההיסטורית היו חלק מן המעשה הציוני. על רקע זה הוא מדגיש כי 'כתיבת היסטוריה ברוח הציונית עוררה מעין ניגוד פנימי: המומנט החדשני שבציונות הבלית את התמרדותה כנגד העבר ואילו ההיסטוריוגרפיה חתרה לכיסוס אחדותה של ההיסטוריה היהודית במרחב ובזמן' (עמ' 118-119). הניגוד בין ניתוח ביקורתי לגיוס פוליטי-אידאולוגי, הנובע מעצם היותו של המחקר ההיסטורי-הציוני חלק מן התופעה שאותה הוא בא לתאר ולהסביר, עשוי לעורר תהיות באשר ל'מדעיותה' של ההיסטוריוגרפיה הציונית בשתי משמעויותיה: הן הגרסה הציונית לתולדות ישראל והן תיאור תולדות הרעיון, התנועה והמעשה הציוני עצמם. אלמוג, הדן בהרחבה בהיבטים השונים של היחס בין היסטוריוגרפיה מגויסת להיסטוריוגרפיה ביקורתית, נוקט בסוגיה זו גישה בלתי-אורתודוקסית. הוא נמנע מגינוי מוחלט, נוסח קרצ'ה של 'ההיסטוריה המפלגתית'; ולצד פירוט החסרות נות הידועים של שניות זו, הוא מצביע גם על היתרונות הגלומים בה עבור המחקר ההיסטורי. יתרונות אלה ניתן להפיק, לשיטתו, על-ידי שימוש במתודולוגיה נכונה, שאת טיבה הוא הולך ומפרש.

אלמוג יוצא נגד המגמה השלטת בהיסטוריוגרפיה הציונית; מגמה זו מבקשת לכתוב 'היס-

מגויסת. את השלכותיה המחקריות של סתירה זו הוא מברר במאמר המתודולוגי 'ריבוי הפנים בתולדות הציונות והיישוב', ובו הוא בוחן, בין השאר, את האופן שבו תוארה בהיסטוריוגרפיה הציונית זיקתה של התנועה הציונית לחיבת-ציון. הגרסה הציונית הרווחת, קובע אלמוג, מציגה את חיבת-ציון כחלק בלתי-נפרד של תולדות התנועה הציונית: 'חיבת ציון ניראת כמסד של הציונות המאוחרת וזו מקבלת בדיעבד מעמד של יורש לגיטימי'. מוסכמה זו כיסתה על השוני בדרכי הארגון ובמטרות המדיניות של שתי התנועות וכן על העובדה 'שחובבי ציון היו רחוקים מהרצל ותנועתם לא שבקה חיים עם הופעתו'. לטענת אלמוג שכתוב זה של ההיסטוריה לא היה תולדה של טעות או של התעלמות אלא של כוונה מודעת להפוך את ההיסטוריה לכלי אידאולוגי. הפיכת בדיעבד של חיבת-ציון והעלייה הראשונה לחלק מתולדות התנועה הציונית נועדה לברוא תמונה היסטורית סינתטית שתהלום ותשרת את צרכיה של האידאולוגיה הציונית-היישובית:

בעצם מובלעת כאן ההנחה, שחרף מאמציו של הרצל להשיג צ'רטר, לא הדיפלומטיה היא שהכריעה את הכף, אלא המעשה בלבד. הווה אומר: הציונות זוכה לרציפות לא מכוח הרעיון או התנועה, אלא בתוקף התוצאות בשטח. נקודת הכובד עוברת בכך מפתרונה של שאלת היהודים אל תולדות היישוב.

דרך כתיבת היסטוריה כזו, מסיק אלמוג, מלמדת שאיננו מבקשים לשמוע את קולם של הנוגעים בדבר ואנו נוטים לשפוט מנקודת הראות שלאחר מעשה. גישה זו היא ביטוי להשקפה היסטוריוסופית הגורסת ש'הדבר היחיד הראוי להערכה בעבר הוא ההצלחה, ושאו מעוניינים בעצם בהיסטוריה של מנצחים' (עמ' 110-111). סוגיית היחסים בין חיבת-ציון

ההיסטוריה והתייצבו נגדו, אלא כמי 'שהפ' סידו', ואין בעובדה זו לערער את הריאליות של תוכניותיהם לזמנם. מנקודת ראות זו 'ההיסטור' ריה של המפסידים' הופכת להיות נדבך הכרחי בניתוח 'ההיסטוריה של המנצחים' ותנאי להבנת התהליך ההיסטורי בטוטליות שלו. המסקנה השנייה המתבקשת משלילת הדטרמיניזם ההיסטורי היא החשיבות המרכזית שיש לייחס לתודעתן של 'הנפשות הפועלות', לא רק כגורם בעיצוב התהליכים ההיסטוריים אלא גם ככלי בניתוחם. התודעה משקפת את האופן שבו שיקללו 'עושי ההיסטוריה' את מכלול הגורמים שהתנו את פעולתם, כגון: אינטרסים, ערכים, מטרות מדיניות, אידאולוגיות, אמונות, מנט-ליות, רקע תרבותי ותודעה היסטורית. כיוון שהתודעה האנושית נתפסת כאחד הכוחות המכריעים הפועלים בהיסטוריה, הרי שניתוח מרכזי ביה מאפשר לחוקר לחדור אל מאחורי הקלעים של ההתרחשות ההיסטורית. ניתוח זה מאפשר לו לעמוד על משקלם היחסי של הגורמים השונים שהשפיעו על התפתחות הדברים באופן קרוב יותר למציאות 'כפי שהיתה', משמע כפי שהובנה בידי עושיה. במוקד שיטתו של אלמוג עומדים אפוא המעשה והתודעה האנושיים כגורמים המעצבים את ההיסטוריה, ובירור זיקות הגומלין ביניהם תופס מקום מרכזי בפרשנות שהוא מעניק לסוגיות שונות הקשורות לחקר הלאומיות, הציונות והאנטישמיות. היחס המורכב בין המעשה לתודעה והשתקפותם במחקר ההיסטורי זוכים להארה מיוחדת בדיונו של אלמוג בהיסטוריוגרפיה הציונית, שלדבריו 'באה לעולם כמוצר-לוואי של הפעילות התנועתית. החומר התיעודי וקורות התנועה שימשו כאמצעי לחינוך כלפי פנים ולהסברה בחוץ' (עמ' 119).

בהמשך להנחות היסוד של שיטתו רואה אלמוג את ההיסטוריוגרפיה הציונית כטבועה בחותם הסתירה שבין מחקר ביקורתי לתעמולה

זו חשיבות רבה כמקור היסטורי, ויתרה מזאת — של נדבך במחקר הביקורתי של תולדות העלייה השנייה. לא רק ש'הניתוח ההיסטורי של המנהיגים היה לו על מה שיסמוך', אלא שדב-ריהם חדרורים 'תחושה היסטורית' ותובנה רבה לאדם ולמצוקות נפשו', והם, שחיו את התקופה, 'ידעו להחיותה באוזני השומעים'. יתר על כן, בהתייחסו לסוגיות שבהן חלוק המחקר ההיסטורי על גרסת המנהיגים אין אלמוג ממהר להכריע לטובת המחקר, ועמדתו זו מעניינת לא רק בהקשר של ההיסטוריוגרפיה הציונית אלא גם בזה של המחקר ההיסטורי בכלל:

כאן אנו נכנסים לשטח ההפקר המעורפל של נככי התודעה האנושית: כלום מייטיב ההיסטוריון לפרש את המניעים יותר מן הנפשות הפועלות? מה הם הכלים העומדים לרשותו כדי לבחון את מהימנותן של עדויות כנות הזמן זולת חקר המקורות, השוואת נוסחאות וכד'?

אלמוג ספקן לגבי יומרתן של שיטות מחקר כמו הפסיכו-היסטוריה לפזר ערפל זה, לחדור אל תודעת 'הנפשות הפועלות', לדובבן ולפרש את מניעיהן טוב יותר מכפי שעשו זאת הן על-פי דרכן. לכן, תוך שימוש במתודות הקלאסיות של הניתוח ההיסטורי, הוא מבקש לראות בגרסאות-תיהם של 'עושי היסטוריה' לא רק מקור סוב-ייקטיבי אלא גם פרשנות המשקלת את הגורמים שפעלו ועיצבו מציאות נתונה. זאת ועוד, התובנה והאותנטיות הגלומים בגרסאות אלו הופכים אותן, לדעתו, לפרשנויות רלוונטיות ובעלות תרומה להכנת התהליך ההיסטורי לא פחות מן האנליזה והסינתזה של ההיסטור-ריון (עמ' 184-186).

שאלת היחס בין תודעתו של ההיסטוריון לתודעת 'עושי היסטוריה' היא שאלת מפתח במסגרת תפיסתו ההיסטוריוסופית של אלמוג,

לציונות היא רק דוגמה אחת לבעיה רחבה יותר, העולה במאמריו של אלמוג. בעיה זו היא ראיית המתח שבין הציונות לארץ-ישראל, שבין שאלת היהודים לתולדות היישוב, כפי שהוא בא לידי ביטוי ב'ציונות הפוסט-אוגנדית', כגורם מרכזי בכתיבת ההיסטוריה הציונית כמו גם בתודעתם של עושיה.

אלמוג סבור כי כתיבת ההיסטוריה היא אחד הגורמים המרכזיים — לצד הספרות, התיאטרון, החינוך והתקשורת — המעצבים, בתהליך של ברירה חוזרת, את התודעה ההיסטורית. התודעה ההיסטורית, המשמשת בעת ובעונה אחת גורם הפועל על המציאות ואספקלריה שלה, היא אפוא הציר המחבר את כתיבת ההיסטוריה — וכך גם את ההיסטוריון — עם עשייתה. תפקיד חשוב במיוחד הוא מייחס לתודעה ההיסטורית בתולדות הרעיון, התנועה והמעשה הציוניים; נושא שבהיבטים שונים שלו דן כבר אלמוג בהרחבה בספרו 'ציונות והיסטוריה'¹. בירור זיקות הגומלין בין כתיבת ההיסטוריה, עיצוב התודעה ההיסטורית וההיסטוריה הריאלית עומד במוקד המאמר 'העלייה השנייה בעיניה ובעינינו'. אלמוג קובע כי מנהיגיה של העלייה השנייה הם שגם הניחו את היסוד להיסטוריוגרפיה שלה: 'פה נכרכו יחד המספר וסיפורו — ברל וטבנקין יחד עם חבריהם — שכן היתה זהות גמורה בין כותב ההיסטוריה לבין גיבורי העלילה שלו'. המנהיגים תיארו את העבר כפרספקטיווה של משימות ההווה והעתיד שאליהן רצו לגייס את קהלם, והוליכו 'את השומעים אל מטרה מוגדרת: הקמת ההתיישבות העובדת ואחדותו של מעמד הפועלים. היה זה כביכול סיומו הצפוי של תהליך בלתי-נמנע'. למרות אופיה המפלגתי הברור, מייחס אלמוג להיסטוריוגרפיה מגויסת

1 ש' אלמוג, ציונות והיסטוריה, ירושלים 1982.

של העבר היהודי לעמדה של מרידה בו. הסתירה באה לביטוי עוד בניגוד שבין חתירתו של החוקר לחשיפת ריבוי הפנים של תולדות ישראל, על הייחוד של מגוון גלויותיו, עדותיו וזרמיו הרוחניים, לבין רצונו של האידאולוג להציג את העם היהודי כאורגניזם לאומי אחדותי שאבריו פועלים תוך זיקה ותיאום. ושוב, בדומה ליחסו להיסטוריוגרפיה של מנהיגי העלייה השנייה, מדגיש אלמוג, כי לא זו בלבד שהאידאולוגיה לא פגעה בהישגיה המדעיים של 'אסכולת ירושלים', אלא שהיתה בה אף תרומה של ממש לחקר תולדות ישראל. המניע האידאולוגי דחף לחשיפת רבדים בהיסטוריה היהודית שהיה בהם עניין מיוחד מן הזווית הציונית, ואשר למרות חשיבותם המרכזית לתולדות ישראל לא זכו עד אז להארה מספקת, בין השאר בשל מגמותיה של ההיסטוריוגרפיה המתבוללת. הבעייתיות של המרכיב האידאולוגי בתפיסותיה של 'אסכולת ירושלים' התגלתה, באורח פרדוקסלי, דווקא בתחום הציבורי-הפוליטי. בתפיסה הניאורומנטית, האורגניסטית של תולדות ישראל, אותה טיפחה 'אסכולת ירושלים', היו גלומים מלכתחילה יסודות הפוליטיקה והחברתית הנאורה והמתונה שבה החזיקו מייסדיה. סכנות אלו לא התממשו בתקופת התגבשותה של 'אסכולת ירושלים', תקופת היישוב, בשל הפרופיל הפוליטי-החברתי של הציבור שבקרבו היא פעלה ושאת תודעתו ההיסטורית היא חתרה לעצב. ואולם, בתקופת המדינה, משהחלה הסכנה שבכוח להוות איום של ממש, נדרשו שינוי והתאמה של תפיסותיה של אסכולה זו כאסכולה מדעית למציאות הציבורית החדשה. האיש שחולל התאמה זו היה שמואל אטינגר (עמ' 16-17, 118-119).

הרואה את עיצוב התודעה ההיסטורית כחלק מעשיית ההיסטוריה. פרספקטיבה זו הופכת את כתיבת ההיסטוריה ל'אירוע היסטורי', שבו ממלאים ההיסטוריונים את תפקיד 'הנפשות הפועלות'. לפיכך יש לנתח את מניעיהם, את מטרתיהם ואת תהליכי ההטייה הפועלים על תודעתם של ההיסטוריונים ממש כפי שהדבר נעשה לגבי שאר 'עושי ההיסטוריה'. תפיסה זו של מעמד ההיסטוריון מול מושא מחקרו מוצאת ביטוי בולט בפרשנותו של אלמוג לדרכי התפתחותה של 'אסכולת ירושלים', שהניחה את היסוד להיסטוריוגרפיה הישראלית ועיצבה את דמותה. במהלך דיון זה בוחן אלמוג את הסוגיה הרחבה יותר של היחס בין גורמים שונים המשפיעים על תהליך המחקר ההיסטורי ועל פירוטו: מחויבותו הדיסציפלינרית של ההיסטוריון, השקפתו ההיסטוריוסופית, עמדתו בענייני מדינה וחברה והמגמות הציבוריות של דורו. מייסדי 'אסכולת ירושלים', מסביר אלמוג, היו חדורים תודעה ציונית, ועל רקע מגמותיה של ההיסטוריוגרפיה היהודית שקדמה להם – ובייחוד הפרשנות של תולדות ישראל מבית-מדרשם של המתבוללים – היו מחקריהם מכוונים לתיאור ההיסטוריה היהודית 'לפי תבניתה של ההגשמה הציונית'. השקפתם הציורית הביאה אותם לראות את העם היהודי בהתפתחותו ההיסטורית כ'אורגניזם לאומי-סאקרלי', להדגיש את אחדותם הפנימית של תולדות ישראל, למרות השוני והגיוון שבדרכי קיומו של העם במהלך הדורות, ולהעמיד את ארץ-ישראל – אם במעשה ואם בתודעה – במרכזה של ההיסטוריה היהודית. השקפה זו של מייסדי 'אסכולת ירושלים' התעצבה, בין השאר, כפתרון לסתירה בין מחויבותם המקצועית לעמדתם האידאולוגית, סחירה שהיתה אימננטית להשקפתם הציונית. סתירה זו התגלתה בעיקר בניגוד שבין מחקר אובייקטיבי

במאמר הפותח את הקובץ, 'שליחותו של ההיסטוריון', בוחן אלמוג את דרכו של אטינגר כהיסטוריון על רקע מגמותיה של 'אסכולת ירושלים'. גם במאמר זה הוא מתייחס למורכבותה של הכתיבה ההיסטורית כהשתקפות של היחס בין המרכיבים השונים המתנים את תודעתו של ההיסטוריון: עמדתו כחוקר, ערכיו והשקפותיו הפוליטיות והחברתיות ודמות הציבור שבקרבו הוא פועל, כל זאת על רקע עמדתו של אלמוג הרואה בעיצוב התודעה ההיסטורית חלק מעשיית ההיסטוריה. יתר על כן, בדרך בה הוא מפרש את אטינגר – ותכנה גם פרשנויות אחרות – נותן אלמוג ביטוי לתפיסה ההיסטוריוסופית שלו עצמו, הרואה בתודעה ובמעשה האנושיים גורמים מרכזיים בעיצובה של המציאות ההיסטורית, ולמסקנות הנגזרות מכך ביחס לדרכי המחקר ההיסטורי.

כהיסטוריון, מסביר אלמוג, אטינגר לא היה רק חוקר המסוגר במגדל השן האקדמי, אלא גם 'איש ציבור מגוייס שנאבק למען עקרונותיו והאמין ביכולתו לשכנע את הבריות ולהשפיע על המאורעות' (עמ' 13). השילוב שבין היסטוריון לאיש ציבור מגוייס התגלה באופן ברור בתפיסתו של אטינגר את תולדות ישראל כמאבק מתמיד – ההולך ומתרחש גם בתקופתנו שלנו – בין כוחות של בניין והרס המתגלמים באנשים וברעיונות. מהלך ההיסטוריה, על-פי אטינגר, הוא תוצאה של ההתמודדות בין גורמי הכוח השונים הפועלים בחברה, ומשום כך המציאות נתונה כל הזמן לעיצוב ולהשפעה. תפיסת ההיסטוריה כמאבק בין כוחות ריאליים – ולא מטאפיסיים – העמידה את אטינגר בפני השאלה 'כיצד לחזק את הכוחות הבונים?' תשובה לכך הוא מצא בטיפוחה ובהפצתה של התודעה ההיסטורית ככלי למאבק 'על קיומה ודמותה של החברה היהודית בהווה ובעתיד' (עמ' 18); זהו הרקע לתרומתו הגדולה לטיפוח

לימודי ההיסטוריה בכל רמות ההשכלה בישראל. השילוב של החוקר ואיש הציבור הוא המסביר את התפקיד שמילא אטינגר בהתפתחות חקר תולדות ישראל בכלל ואת מקומו ב'אסכולת ירושלים' בפרט. כאיש ציבור עמד אטינגר לראשונה על כך שהתמורה בתודעתו ההיסטורית רית ובהשקפותיו הפוליטיות והחברתיות של דור המדינה הופכת את הסכנה שהיתה גלומה בתפיסתיה של 'אסכולת ירושלים' לסכנה ממשית. ואמנם, שיטתו ההיסטורית של אטינגר התעצבה תוך נסיון לפתור את הסתירה בין המסקנות שניתן היה לגזור מן התפיסה האורגניסטית-הרומנטית של ההיסטוריה היהודית בנוסח 'אסכולת ירושלים' לבין הדמות המתקדמת של החברה והמדינה שאליהן הוא חתר, כמוהו כמייסדי אסכולה זו. אלמוג מזגיש כי אטינגר חשש מפני עליות הגורם האי-רציונלי בחברה הישראלית; הוא 'ידע היטב את הקשיים הכרוכים בהשקפתם של רבותיו, ולפיכך ביקש 'לקיים את השגיה של האסכולה הירושלמית ולסייג את השלכותיה השליליות'. הוא עשה זאת על-ידי הכנסת המימד הדיאלקטי בנוסח ההגליאני-המרקסיסטי לשיטתה של 'אסכולת ירושלים'. לפיכך תיאר את תולדות ישראל כתוצאה של מפגש ומאבק בין כוחות מנוגדים: שמירה על ייחוד והסתגלות להשפעות זרות; פעולתם של כוחות צנטריפוגליים וצנטריפטליים; הסתגלות של רוב הציבור היהודי לתנאי הסביבה לצד התפרצויות של קבוצות עילית, שרצו לשנות את המציאות. יתר על כן, אלמוג מציין כי 'הערכתו וגם ליבו' של אטינגר היו נתונים לאותן קבוצות עילית של קנאים, שפעלו לשינוי המציאות שבה הם חיו, משמע לאותם גורמים שפעילותם הלמה את תפיסתו הציבורית וההיסטוריוסופית כאחד (עמ' 17-18). עולה אפוא כי היתה זו דווקא המוטיוציה הפוליטית של אטינגר כאיש ציבור

בים אלה שונים בשני המקרים. אטינגר חתר לשמר את תפיסותיה של 'אסכולת ירושלים' על-ידי שינוי תאורטי שיבטל את הסכנות הפוליטיות הגלומות בהן; אלמוג חותר לקיים את הישגיה של ההיסטוריוגרפיה הציונית על-ידי העמדתה בפרספקטיווה תאורטית שתהפוך את היסודות הפוליטיים שבה לגורם המפרה ומקדם את המחקר. אלמוג מבקש לחלץ את ההיסטוריוגרפיה הציונית מן הסתירה שבין אובייקטיוויות מדעית למחויבות אידאולוגית ומעורבות פוליטית, וזאת על-ידי ראיית היחס בין מרכיבים אלו כיחס דיאלקטי. באמצעות הפרספקטיווה הדיאלקטית הוא הופך את הדיכוטומיה בין מדע לאידאולוגיה ממכשלה לאילוץ מודע, שההתמודדות עימו מקדמת את המחקר ההיסטורי ומשכללת את כליו; ובהמשך, על דרך אחדות הניגודים, הוא מציג את מרכיביה של דיכוטומיה זו כשלימות שהשילוב בין אבריה מאפשר להקיף ולהבין את התנועה ההיסטורית במלואה.

שהביאה לשכלול הדיסציפלינה והחיאוריה שלו כחוקר, והדבר מחזיר אותנו ליחס שבין תודעה לעיצוב המציאות.

תפיסת כתיבת ההיסטוריה, בחזקתה כמעצבת התודעה ההיסטורית, כחלק מעשיית ההיסטוריה וראיית ההיסטוריונים כ'נפשות הפועלות' מעלות בהכרח את השאלה היכן תוחם אלמוג את קו הגבול בין החוקר לאיש הציבור. סוגיה זו נוגעת במיוחד לחקר תולדות העבר הקרוב של ארץ-ישראל, של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל. עיון בפרי המחקר של הדור האחרון מלמד כי בתחומים אלה מהווה תפיסתו של ההיסטוריון לגבי העתיד הפוליטי והחברתי גורם המדרכן לגילויים ולהגדרת תחומי מחקר חדשים, אך גם גורם המשליך על תמונת העבר ומעוות אותה. נראה כי עמדתו של אלמוג כלפי ההיסטוריוגרפיה הציונית המתהווה מותנה על-ידי בעייתיות הדומה במרכיביה, אך המנוגדת במשמעויותיה לזו שבפניה ניצב אטינגר ביחס ל'אסכולת ירושלים', אם כי היחסים בין מרכי-

